

DELIBERATIVNA DEMOKRATIJA I METASAGLASNOST

Ivan Mladenović
Univerzitet u Beogradu
Filozofski fakultet

SAŽETAK

Teorija društvenog izbora postavlja značajan izazov pred teoriju demokratije. Erouova teorema mogućnosti pokazuje da nije moguće istovremeno da budu zadovoljeni neki normativni uslovi u pogledu procedure glasanja koji garantuju da je ona fer i da ishod glasanja bude koherentan. Ovaj rezultat dovodi u pitanje normativnu opravdanost demokratije u onoj meri u kojoj se ona zasniva na proceduri glasanja. Kao jedan od mogućih puteva za rešenje Erouovog problema predložen je uslov jednovršnosti u pogledu poredaka preferencija. U ovom radu bavićemo se pitanjem u kojoj meri koncepcija deliberativne demokratije može da doprinese postizanju jednovršnosti koja potom garantuje koherentan društveni izbor. U tom kontekstu posebno ćemo istražiti tezu da javna deliberacija dovodi do metasaglasnosti koja potom može da implicira jednovršnost. Ovoj tezi pristupićeemo ispitujući njenu empirijsku i normativnu adekvatnost.

KLJUČNE REČI: teorija društvenog izbora, deliberativna demokratija, glasanje, metasaglasnost, deliberativna izjašnjavanja

Ključni rezultat teorije društvenog izbora, Erouova (K. Arrow) teorema mogućnosti, koja je zbog svoje prirode kasnije nazvana teoremom nemogućnosti, pokazuje da nije moguće normativno opravdanje demokratske procedure većinskog glasanja koje bi zadovoljavalo neke dodatne uslove koji garantuju da su izbori fer i slobodni. Erou je pretpostavio da procedura društvenog izbora treba da zadovolji sledeće normativne zahteve. Ona najpre treba da zadovolji uslov univerzalnog domena koji kaže da nema restrikcija u pogledu individualnih poredaka preferencija. Potom slabi Pereto uslov koji podrazumeva da ako svaka osoba preferira alternativu x u odnosu na alternativu y , onda i u društvenom poretku preferencija alter-

nativa x treba da bude bolje rangirana od alternative y . Treći uslov je da ne postoji diktator, odnosno da nije moguće da preferencije jedne osobe budu ujedno i društveni poredak preferencija, bez obzira na poretke preferencija svih drugih osoba. Četvrti uslov nazvan je nezavisnošću od irelevantnih alternativa jer izbor između svake dve alternative treba da bude obavljen samo njihovim poređenjem po parovima, bez obzira na redosled ostalih alternativa. I, konačno, peti uslov glasi da društveni izbor treba da bude racionalan, odnosno da zadovolji kriterijume tranzitivnosti i potpunosti. Polazeći od ovih uslova, Erou je formalnim putem dokazao da, ako pretpostavimo da su individue takođe racionalne u prethodno opisanom smislu i ukoliko je njihov broj konačan, kao i da ima tri ili više alternativa, onda procedura većinskog glasanja ne može istovremeno da zadovolji sve navedene uslove. On je zapravo dokazao da, ukoliko je zadovoljen uslov racionalnosti na društvenom nivou, društveni izbor nužno mora da bude diktatorski. S druge strane, ako su zadovoljeni svi ostali uslovi, pa i uslov koji kaže da ne postoji diktator, dobija se nekoherentan društveni izbor jer nužno mora biti prekršen uslov racionalnosti.

Erou je na taj rezultat gledao kao na neku vrstu generalizacije paradoksa glasanja. Problem sa paradoksom glasanja sastoji se u tome što na osnovu većinskog glasanja tranzitivni individualni poreci preferencija dovode do netranzitivnog, tačnije cikličnog poretka preferencija na društvenom nivou. Ovaj problem je prvi uočio Kondorse, zbog čega se on takođe naziva i Kondorseovim paradoksom. Ovaj paradoks se formalno može predstaviti na sledeći način (alternative će biti obeležene sa x , y , z , sa P_i će biti obeležena relacija preferencije za svaku od individua, dok ćemo sa P obeležiti relaciju društvene preferencije). Pretpostavimo da poredak prve osobe zadovoljava kriterijum racionalnosti i da osoba rangira alternative sledećim redosledom: $x P_1 y P_1 z$. Pretpostavimo takođe da druga osoba rangira alternative koje se mogu opisati nizom $y P_2 z P_2 x$. Najzad, poredak preferencija treće osobe je $z P_3 x P_3 y$. Do Kondorseovog pobednika se dolazi tako što određena alternativa pobeđuje sve druge alternative u poređenju po parovima. Međutim, očigledno je da se na osnovu većinskog pravila može formirati većina prema kojoj se u društvenoj skali preferencija x preferira u odnosu na y ($x P y$), ali i y u odnosu na z ($y P z$) i z u odnosu na x ($z P x$). To znači da dolazi do javljanja cikličnih preferencija na društvenom nivou ($x P y P z P x$), što onemogućava jednoznačno određenje Kondorseovog pobednika. Dakle, bez obzira na to što sve individue imaju koherentne poretke preferencija, većinsko glasanje dovodi do nekoherentnog društvenog izbora, koji se zbog toga smatra nestabilnim i besmislenim.

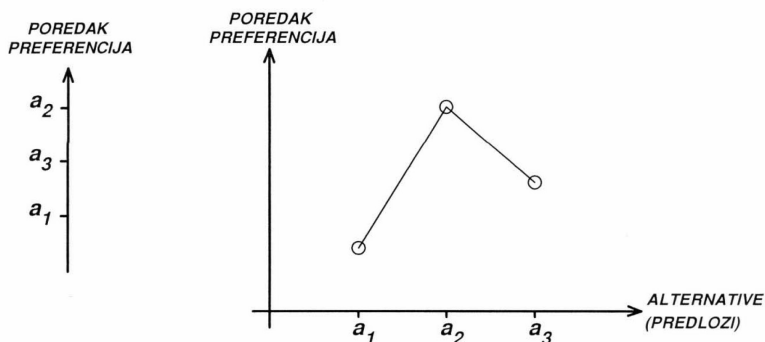
Jedan od glavnih zadataka teorije društvenog izbora sastoji se u ispitivanju da li je moguće izbeći takav jedan rezultat (odnosno doći do tranzi-

ativnog društvenog izbora). Dodatni normativni zahtevi trebalo bi u tom pogledu da predstavljaju put za izlazak iz paradoksa glasanja. Međutim, kao što smo već istakli, Erouova teorema pokazala je da ovo očekivanje nije opravdano. Ključna posledica po teoriju demokratije bila bi da čak i u slučaju kada su zadovoljeni neki od normativnih zahteva koji garantuju da su sami izbori fer i slobodni, procedura glasanja daje besmislene i nestabilne rezultate. Ovo, po Kolmenovom (J. Coleman) i Ferdžonovom (J. Ferejohn) shvatanju, dovodi u pitanje demokratski proceduralizam, jer „teško da se može smatrati prednošću procedure to što je učešće fer, potpuno i jednako, ako se ishodi svake primene takve procedure ispostavljaju kao besmisleni“ (Coleman and Ferejohn 1986, 20).

Erouov glavni predlog za izlazak iz teškoće sastoji u slabljenju uslova univerzalnog domena, koji kaže da se u obzir uzimaju svi logički mogući poreci preferencija. Ovaj put izlaska iz teškoće zapravo podrazumeva restrikciju u pogledu poredaka preferencija na takav način da bude zadovoljen slabiji uslov „jednovršnosti“. Dankanu Bleku (D. Black) pripada zasluga što je prvi uočio da se postizanjem jednovršnosti može izbeći paradoks glasanja. Po Blekovom određenju, ideja jednovršnosti podrazumeva da osoba najpre određuje koju alternativu u najvećoj meri preferira, a potom rangira alternative tako da „što neki predlog smatra manje vrednim, to će on sa jedne ili druge strane biti udaljeniji“ (Black 1948, 24).

Treba istaći dve važne stvari u vezi sa idejom jednovršnosti. Prva je da zamisao udaljavanja ulevo ili udesno od opcije koja se najviše preferira zapravo odgovara grafičkoj prezentaciji poredaka preferencija krivama koje predstavljaju meru preferiranja s obzirom na raspoložive alternative (koje Blek naziva „predlozima“ [*motions*]). Fenomen jednovršnosti, zapravo, postaje očigledan tek zahvaljujući ovakvoj jednoj grafičkoj transformaciji poredaka preferencija, gde je na vertikalnoj osi prikazan stepen preferiranja (poredak preferencija), a na horizontalnoj osi alternative ili „predlozi“. Zamislimo da individua odlučuje u pogledu tri alternative a_1, a_2, a_3 , i da je njen poredak preferencija $a_2 P a_3 P a_1$. Da je ovakav poredak preferencija jednovršan najbolje se može videti iz grafikona na slici 1.

Slika 1. Jednvršni poredak preferencija (Modifikovano prema: Black 1948, 24)

Druga stvar koju treba istaći jeste da, ako ne posmatramo samo individualni poredak preferencija, već čitav skup individualnih poredaka, jednvršnost podrazumeva neku vrstu saglasnosti u pogledu dimenzije u okviru koje individue rangiraju alternative na jednvršan način, a ne potpunu saglasnost u pogledu individualnih poredaka preferencija. Zapravo, u potpunosti je u skladu sa idejom jednvršnosti društvenog profila preferencija da se individualni profili preferencija međusobno razlikuju. Dakle, ideja o pluralitetu vrednosti ili preferencija, koja je karakteristična za demokratski društveni izbor, biva očuvana.¹

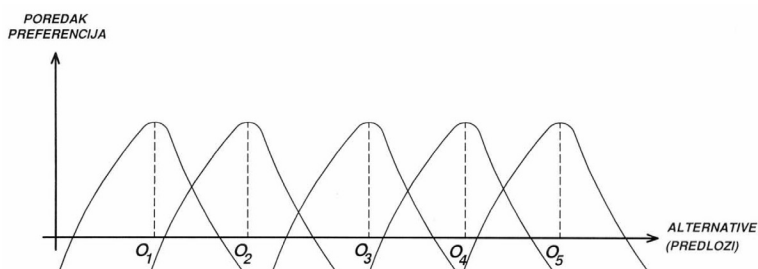
Da bi se uvideo put izlaska iz teškoće trebalo bi redefinisati paradoks glasanja u terminima jednvršnosti. Blek tako kaže da „kada oblici kriva preferencija ne podležu nikakvim ograničenjima, onda svojstvo tranzitivnosti ne prolazi baš najbolje“ (Black 1948, 34). Moglo bi se, zapravo, reći da paradoks glasanja i nastaje zato što individualni poreci preferencija nisu jednvršni duž neke određene dimenzije. Dakle, kada individualni poreci preferencija nisu jednvršni, svojstvo racionalnosti na kolektivnom ili društvenom nivou ne prolazi baš najbolje. Još preciznije rečeno, ukoliko skup poredaka preferencija nije jednvršan, to onda dovodi do nekoherentnog društvenog izbora. Ne koherentnost društvenog izbora ogleda se u cikličnosti preferencija. Ona obesmišljava proceduru glasanja jer nije moguće jednoznačno odrediti pobedničku opciju.

Sušтина Blekovog doprinosa se sastoji u tome što je pokazao da, u slučaju jednvršnosti skupa individualnih poredaka preferencija, može biti izbegnuta cikličnost društvenog poretka preferencija i očuvan uslov tranzitivnosti društvenog izbora. Blek je, naime, pokazao da, ako je profil D jednvršan, proizlazi da će Kondorseov pobednik biti ona alternativa koja je na

1 Prethodna dva pasusa zasnivaju se na: Mladenović 2011, 133.

horizontalnoj osi reprezentovana središnjim vrhom. Jedini dodatni uslov, koji mora da važi, tehničke je prirode i podrazumeva da je broj glasača neparan. Ako je broj glasača neparan, onda će, kao Kondorseov pobednik, biti odabrana alternativa središnjeg glasača (O_3), zato što ona u većinskom glasanju pobeđuje bilo koju drugu opciju, kako sa svoje leve strane, tako i sa svoje desne strane (videti sliku 2).

Slika 2. Alternativa središnjeg glasača kao Kondorseov pobednik (prema: Black 1948, 27)

Na osnovu formalne prezentacije ovog rezultata (Black 1948, 27-28), Erou je dokazao teoremu mogućnosti za jednovršne preferencije (Arrow 1963, 77-79). Za razliku od negativnog rezultata opšte teoreme mogućnosti, ova teorema pokazuje da „ako je ukupan broj alternativa konačan... za svaki individualni poredak koji se može predstaviti jednovršnim preferencijama, metod većinskog odlučivanja dovodi do tranzitivnog poretka preferencija“ (Arrow 1963, 76). Teorema mogućnosti za jednovršne preferencije pokazuje da tranzitivnost društvenog poretka preferencija može da bude očuvana upravo u slučaju različitih individualnih poredaka preferencija. Jedino što uslov jednovršnosti zahteva jeste saglasnost u pogledu dimenzije. Rajker ovu ideju izražava na sledeći način:

„Jednovršnost je važna zato što se može interpretirati na jasan politički način. Ako pretpostavimo jednu političku dimenziju, činjenica da je profil D jednovršan znači da glasači imaju zajedničko viđenje političke situacije, iako se u velikoj meri mogu razlikovati u svojim sudovima. Osoba i može da odabere $D_i = x y z$, a osoba j može da odabere $D_j = z y x$. Uprkos tome, oni se slažu da je x na jednom kraju skale, z na drugom, a y u sredini, što znači da se oni u potpunosti slažu oko toga kako je uređen politički spektar. Upravo ta vrsta saglasnosti je ono što nedostaje u slučaju cikličnosti, jer se osobe ne slažu, ne samo u pogledu vrednosti alternativa, već i oko toga gde se alternative nalaze u političkom prostoru.“ (Riker 1982, 127-128)

Istu ovu ideju Erou je izrazio tvrdnjom da Blekova zamisao jednovršnih preferencija pokazuje kako se individue mogu razlikovati s obzirom na svoj prvi izbor, ali da moraju imati „fundamentalno slične stavove u pogledu klasifikacije alternativa“ (Arrow 1963, 76). Ali time nije rešeno pitanje kako je moguće da ovi stavovi budu fundamentalno slični. Blekovo rešenje pokazuje da je moguće očuvati tranzitivnost društvenog poretka preferencija u slučaju jednovršnih preferencija, ali ne i kako obezbediti da individualni poreci, pa time i čitava dimenzija o kojoj se odlučuje bude jednovršna. S obzirom na to da je reč o nekoj vrsti saglasnosti na metanivou, ne čudi što je Erou rešenje za ovaj problem potražio u pravcu Kantove (I. Kant) filozofije.

Kantovu poddelu na tehničke, pragmatičke i kategoričke imperativne, Erou reinterpreтира u kontekstu teorije društvenog izbora. Tehnički imperativ podrazumevao bi neku vrstu racionalnog izbora s obzirom na datu sredinu, što znači izbor najboljih sredstava za dati cilj. Pragmatički imperativ koji se odnosi na zadovoljstvo individue, mogao bi da bude reprezentovan njenim poretkom preferencija. Ovi imperativi su hipotetički zbog kontingentne prirode veze između preferencija i onoga što se preferira. Za razliku od toga, moralni imperativi su kategorički. Erou to interpreтира u smislu da oni takođe mogu biti reprezentovani poretkom preferencija, ali su identični za sve individue ukoliko su one u potpunosti racionalne. Kantovsko „carstvo svrha“ u kome svaka individua postupa u skladu sa kategoričkim imperativom predstavljalo bi, zapravo, rešenje za problem paradoksa glasanja jer bi ono garantovalo kako saglasnost oko vrednosti na nižem nivou, tako i vrednosti na metanivou. Međutim, pošto ovo gledište unapred pretpostavlja mogućnost saglasnosti, Erou ga naziva idealističkim:

„Idealističko učenje može biti sumirano tako što bi se reklo da svaka individua ima dva poretka, jedan prema kome se upravlja u svom svakodnevnom delanju i drugi koji bi bio relevantan u određenim idealnim uslovima, a koji je u izvesnom smislu važniji nego prvi poredak. Upravo taj drugi poredak smatra se relevantnim za društveni izbor i pretpostavlja se postojanje potpune jednoglasnosti u pogledu tog važnijeg individualnog poretka.“ (Arrow 1963, 82-83)

Međutim, očigledan nedostatak ovakvog gledišta je u tome što je saglasnost u pogledu vrednosti ili preferencija kako višeg, tako i nižeg reda, unapred pretpostavljena. Problem je što u slučaju pretpostavljene jednoglasnosti, mehanizam demokratskog odlučivanja postaje suvišan. U „carstvu svrha“ nema nikakve potrebe za glasačkim kutijama. Ipak, idealističko gledište bi se moglo prevazići ukoliko bi se pretpostavilo da je moguće postići saglasnost u pogledu vrednosti, kao i vrednosti u pogledu vrednosti, upravo zahvaljujući demokratskom procesu odlučivanja. U ovom kontekstu

termin vrednosti koristimo tako da podrazumeva preferencije ili poredak preferencija, a vrednosti u pogledu vrednosti kao merila koja definišu dimenziju u okviru koje preferencije bivaju raspoređene. Očigledno, idealističko gledište pretpostavlja da kategorički imperativ dovodi do jednoglasnosti u pogledu (idealnog) poretka preferencija, što ujedno podrazumeva i saglasnost u pogledu čitave dimenzije odlučivanja.

Erou s pravom primećuje da bi se takav demokratski proces u velikoj meri razlikovao od onog koji se obično ima u vidu u teoriji društvenog izbora. Ali takav jedan proces mogao bi da objasni pojavu jednovršnih poredaka preferencija, pa time i da ukaže na put izlaska iz paradoksa glasanja i teoreme (ne)mogućnosti. Erou kaže da, u takvom procesu demokratskog odlučivanja, „suštinski problem postaje izbor mehanizma koji bi na najbolji način doveo do saglasnosti pragmatičkog imperativa sa moralnim“ (Arrow 1963, 85). Drugim rečima, trebalo bi da taj mehanizam garantuje mogućnost postizanja saglasnosti ne samo na osnovnom nivou, već i na metanivou. Zato ne čudi što sâm Erou moguće rešenje vidi upravo u proširenju procedure glasanja u pravcu javne rasprave. Argument o mogućnosti postizanja saglasnosti na metanivou, koja bi bila uslov izlaska iz paradoksa glasanja (zahvaljujući jednovršnosti preferencija) i Erouovog problema, podrazumeva, dakle, proširenje procedure demokratskog odlučivanja u pravcu javne deliberacije. Teoretičari deliberativne demokratije, koji obično ne gledaju blagonaklono na teoriju društvenog izbora, previđaju da je upravo Erou izrazio suštinu deliberativnog gledišta kada je napisao:

„Odbrana demokratije počiva na argumentu da su slobodna diskusija i izražavanje mišljenja najprikladnije tehnike za dolazak do moralnog imperativa koji je implicitno zajednički za sve. Posmatrano sa ove tačke gledišta, glasanje nije sredstvo uz pomoć koga svaka individua izražava svoj lični interes, već svoje mišljenje o opštoj volji.“ (Arrow 1963, 85)

Moglo bi se reći da je sam Erou, iako je bio naklonjen bazičnoj verziji teorije društvenog izbora koja kao svoj ključni rezultat ima teoremu (ne)mogućnosti, ukazao na put izlaska iz teškoće, koji bi podrazumevao proširenje procedure glasanja u pravcu javne deliberacije. To je smisao njegove tvrdnje da odgovarajući mehanizam društvenog izbora treba da uskladi pragmatički imperativ (koji biva izražen individualnim porecima preferencija) sa moralnim ili kategoričkim imperativom (koji podrazumeva definisanje vrednosti u pogledu vrednosti ili preferencije u pogledu preferencija u procesu javne deliberacije). Upravo zbog toga glasanje, posmatrano u tom kontekstu, nije naprosto izražavanje ličnog interesa, već i onoga što je dobro za društvo gledano u celini. Rajker je došao do sličnih zaključaka koji proizlaze iz povezivanja pravca istraživanja koji je Erou sugerisao sa Blekovom idejom jednovršnosti:

„Ukoliko zahvaljujući diskusiji, debati, građanskom obrazovanju i političkoj socijalizaciji, glasači imaju zajedničko gledište u vezi sa političkom dimenzijom (kao u slučaju jednovršnosti), onda je osiguran ishod koji je tranzitivan. Dakle, ako je društvo u tom smislu homogeno, obično će postojati Kondorseov pobednik, barem kada je reč o *manje značajnim* problemima. Ta činjenica neće sprečiti građanski rat, ali će barem učiniti da on ima smisla.“ (Riker 1982, 128)

Uprkos tome što, pomalo iznenađujuće, ključne argumente u prilog proširenja procedure glasanja u pravcu demokratske deliberacije, koja treba da obezbedi jednovršnost u pogledu dimenzije odlučivanja, pronalazimo kod teoretičara koji su privrženi bazičnoj verziji teorije društvenog izbora, izvođenje daljih implikacija iz ovakvog jednog gledišta u pravcu deliberativne demokratije znatno je novijeg datuma. U jednom od skorijih pokušaja u tom pravcu, Kristijan List (C. List) je čitavu problematiku redefinisao iz deliberativno-demokratske perspektive u terminima supstantivne saglasnosti i metasaglasnosti. Supstantivna saglasnost podrazumeva jednoglasnost u pogledu poretka preferencija. U skladu sa terminologijom koju smo usvojili, ona se može nazvati i saglasnošću prvog reda. List smatra da ideja o transformaciji preferencija kroz diskusiju koja je karakteristična za teoriju deliberativne demokratije obično ide u pravcu postizanja saglasnosti prvog reda. Međutim, on takođe smatra da je mogućnost postizanja konsenzusa u pogledu preferencija prvog reda krajnje nerealistična pretpostavka.

Zato ne čudi što tvrdi da se ključni doprinos deliberativne demokratije sastoji u obezbeđivanju metasaglasnosti. On kaže da „dve ili više individua postižu metasaglasnost u onoj meri u kojoj se slažu oko zajedničke problemske dimenzije u čijim terminima problem treba da bude konceptualizovan, odnosno preferencije racionalizovane“ (List 2007, 68; videti takođe: List 2002, 73). Pod zajedničkom problemskom dimenzijom List, zapravo, podrazumeva saglasnost u pogledu dimenzije u smislu jednovršnosti. On smatra da metasaglasnost može da implicira jednovršnost. Naime, ako se individue slažu oko problemske dimenzije i njihovi poreci preferencija bivaju usklađeni sa tom dimenzijom, onda će skup individualnih poredaka preferencija zadovoljavati uslov jednovršnosti. Pošto je ovaj uslov formalne prirode, List smatra da je jednovršnost logički slabija od metasaglasnosti. Naime, individue mogu slučajno da imaju jednovršne poretke preferencija, bez obzira na to što ih nisu konceptualizovale i racionalizovale u skladu sa zajedničkom problemskom dimenzijom (List 2002, 73).

Ključni zadatak javne deliberacije, iz ove perspektive, jeste obezbeđivanje metasaglasnosti. Sasvim je u skladu sa ovim gledištem da se preferencije prvog reda razlikuju. Videli smo da zamisao jednovršnosti predstavlja

rešenje za paradoks glasanja, ali i put za izlazak iz teoreme (ne)mogućnosti, upravo zato što pretpostavka pluraliteta preferencija ili vrednosti biva očuvana. S obzirom na to da metasaglasnost može da implicira jednovršnost, za rešenje problema društvenog izbora, procedura javne deliberacije može biti od pomoći ako upravo ona omogućava postizanje takve vrste saglasnosti. Ranije smo videli da u slučaju jednovršnosti skupa preferencija paradoks glasanja iščezava, što otvara put za izlazak iz problema koji predstavlja teorema (ne)mogućnosti. Međutim, ključno pitanje, koje je ostalo nerešeno, bilo je kako doći do jednovršnog skupa preferencija.

List smatra da koncepcija deliberativne demokratije nudi odgovor. Ovaj odgovor pretpostavlja sledeće tri stvari: 1. javna deliberacija dovodi do toga da građani identifikuju zajedničku problemsku dimenziju u čijim terminima će konceptualizovati odluku o kojoj je reč,² 2. u okviru date problemske dimenzije, javna deliberacija dovešće do saglasnosti u pogledu toga kako alternative treba da budu raspoređene sa leve i desne strane alternative koja se najviše preferira s obzirom na tu problemsku dimenziju, i 3. jednom kada je utvrđena relevantnost problemske dimenzije i način na koji svaki poredak preferencija u okviru te dimenzije može biti grafički predstavljen u skladu sa zahtevom jednovršnosti, javna deliberacija dovešće do toga da svaka individua odredi alternativu koju u najvećoj meri preferira (ili „vrh poretka preferencija“), dok će ostale alternative biti udaljenije sa leve i desne strane u onoj meri u kojoj se manje preferiraju (Videti: List 2002, 74).

Za ova tri stava List kaže da oni redom treba da ukažu na rešenja normativnog pitanja, faktičkog pitanja i pitanja racionalnosti. Naime, konceptualizacija problemske dimenzije je očigledno normativan problem. List navodi sledeći primer. Da li će se neki problem definisati u terminima ekonomskog razvoja ili zaštite životne sredine nije empirijsko pitanje. On podrazumeva precizno definisanje adekvatnog normativnog okvira u čijim granicama mogu biti razmatrani konkretni problemi razvoja, očuvanja životne sredine itd. Iako je prethodno stipulirano da javna deliberacija doprinosi definisanju zajedničke problemske dimenzije, List ukazuje na to da je postizanje saglasnosti u pogledu problemske dimenzije čak i u uslovima javne deliberacije prilično zahtevan zadatak. U tom pogledu on smatra da je ispunjenje tog zadatka znatno zahtevnije od druga dva. Dodatnu teškoću, po Listovom shvatanju, predstavlja to što ne postoji nekakva univerzalna lista vrednosti, već da te liste variraju od društva do društva, kao i u skladu sa istorijskim, demografskim i ideološkim faktorima.

2 Izraz *grupna deliberacija* koji List koristi zamenjen je izrazom *javna deliberacija*.

Jednom kada je definisana problemska dimenzija i dalje ostaje problem kako će alternative biti raspoređene u okviru nje u skladu sa zahtevom jednovršnosti. List smatra da je način na koji će one biti raspoređene zapravo empirijsko pitanje. Na primer, ako je problemska dimenzija definisana u vidu kompromisa između ekonomskog razvoja i zaštite životne sredine, empirijsko je pitanje da li će određena alternativa biti viđena tako da doprinosi ekonomskom razvoju, očuvanju životne sredine itd. Zadatak javne deliberacije jeste da iznese na videlo ove karakteristike i time omogući učesnicima u raspravi da na adekvatan način formiraju svoje poretke preferencija s obzirom na problemsku dimenziju. List smatra da ovaj zadatak nije naročito zahtevan. Drugim rečima, za očekivati je da će se ljudi pre složiti u pogledu empirijskih, nego normativnih pitanja.

Konačno, treći stav odnosi se na pitanje racionalnosti, jer jednom kada je određena problemska dimenzija, ostaje problem da se odredi ona alternativa koja se u najvećoj meri preferira, kao i da raspored ostalih alternativa sa leve i desne strane bude adekvatan. List smatra da javna deliberacija podstiče racionalnost individua, što znači da će one, jednom kada su rešena normativna i empirijska pitanja, imati poredak preferencija koji je u skladu sa tim zahtevom. Treba dodati da se ovde pod zahtevom racionalnosti podrazumeva koherentan skup preferencija koji je u skladu sa uslovom jednovršnosti.

Kao što je već nagovešteno, čak i ako pretpostavimo da druga dva zahteva mogu da budu zadovoljena, javlja se problem kako postići saglasnost u pogledu problemske dimenzije, odnosno kako rešiti normativno pitanje. Moglo bi se reći da je ovo normativni problem za one koji učestvuju u procesu javne deliberacije. Međutim, ako stvari postavimo iz perspektive posmatrača, List smatra da rešenje ovog problema po svojoj prirodi nije normativno, već empirijsko, odnosno da ono „ne može biti dato čisto teorijskim putem“ (List 2002, 75). Pozivajući se na eksperimente u vezi sa „deliberativnim izjašnjanjima“ (*deliberative polls*), List zaključuje kako oni pokazuju da proces javne deliberacije doprinosi postizanju veće saglasnosti u pogledu problemske dimenzije.³

Procedura deliberativnog izjašnjanja je sledeća. Najpre se slučajnim uzorkom odabere oko 500 građana koji su reprezentativni za populaciju, ili, preciznije rečeno, biračko telo gledano u celini. Ovi građani najpre popunjavaju upitnik, a potom bivaju intervjuisani u vezi sa opštim znanjem vezanim za problem koji će biti predmet deliberativnog razmatranja, kao i preferencijama u pogledu mogućih opcija za rešenje problema. Nakon toga bivaju pozvani da učestvuju u dvodnevnoj javnoj deliberaciji. Pre učešća u procesu javne deliberacije njima se šalje informativni materijal iz koga

3 List, Luskin, Fishkin and McLean 2006.

se mogu steći dodatna saznanja u vezi sa problemom koji će biti predmet rasprave. Sama procedura javne deliberacije podrazumeva raspravu u okviru grupa od po 15 nasumično odabranih građana i plenarne sesije na kojima se okuplja svih 500 učesnika, i na kojima se mogu postavljati pitanja kako političarima, tako i ekspertima za datu oblast. Obično se rasprava prvo odvija u manjim grupama, potom u okviru plenarne sesije i najzad ponovo u manjim grupama. Nakon dva dana javne deliberacije građani popunjavaju upitnik koji je identičan onome koji su popunili na početku čitavog procesa. Čitav proces biva snimljen i sažetak biva emitovan na nekom od TV kanala.

List i kolege su na osnovu devet deliberativnih izjašnjenja koja su obuhvatala rangiranje preferencija testirali hipotezu da javna deliberacija podstiče jednovršnost (List, Luskin, Fishkin and McLean 2006). Oni su, zapravo, pošli od nešto realističnije pretpostavke da javna deliberacija omogućava približavanje jednovršnosti. Približavanje jednovršnosti ima sledeći smisao: jednovršnost je dovoljan uslov za rešenje paradoksa glasanja i Erouov problem, ali nije i nužan uslov. Naime, može biti dovoljna i približna jednovršnost. Zamislimo da se biračko telo sastoji od pet individua, od kojih četiri imaju jednovršne poretke preferencija, a poredak preferencija pete osobe nije jednovršan. Zamisao približavanja jednovršnosti kaže da uprkos tome što skup N individua ne mora da bude jednovršan, može postojati potprofil M , koji se sastoji od podskupa individua čiji su poreci preferencija jednovršni. U prethodnom primeru najveći podskup M skupa od pet osoba sastojao bi se od četiri osobe. Suština približavanja jednovršnosti sastoji se u tome da što je veći podskup M , to je veća verovatnoća da će profil preferencija biti jednovršan.

Približavanje jednovršnosti može se kvantifikovati na sledeći način: ako se sa n obeleži broj individua, a sa m veličina najvećeg podskupa M , iz datog skupa N , onda se približna jednovršnost formalno može odrediti formulom $S = m/n$. U slučaju jednovršnog profila preferencija, pošto je $M = N$, to znači i da je $S = 1$. Ključno pitanje je da li približna jednovršnost takođe omogućava da se izbegne problem cikličnosti preferencija. U prethodnom primeru, s obzirom na to da četiri od pet osoba imaju jednovršne poretke preferencija, $S = 0,8$ što znači da postoji velika verovatnoća da se izbegne cikličnost preferencija. To znači da je za bilo koji prag ($0 < \alpha < 1$) moguće odrediti verovatnoću da će biti izabrana porednička opcija. Što je prag veći, to je veća i verovatnoća da će porednička opcija biti izabrana. Ova ideja se može izraziti tako što bi se reklo da „što je veća približnost jednovršnosti, to je manja verovatnoća cikličnosti“ (List, Luskin, Fishkin and McLean 2006: 7).

Osnovna hipoteza od koje ovi autori polaze jeste, dakle, da procedura javne deliberacije ima tendenciju da poveća približavanje jednovrš-

nosti. Dodatne hipoteze su da se stopa povećanja jednovršnosti zaustavlja i postaje neznatna u slučaju visokog stepena deliberacije i da je najveće približavanje jednovršnosti kod onih ljudi koji najefektivnije učestvuju u javnoj deliberaciji, odnosno najviše uče i razmišljaju. Kako bi bilo olakšano testiranje prve dodatne hipoteze ona se može preformulisati tako da glasi da je efekat javne deliberacije manji u slučaju jako važnih, nego manje važnih tema. To je zato što se u slučaju jako važnih tema unapred može pretpostaviti visok stepen prethodne deliberacije. Na osnovu devet eksperimenata sa deliberativnim izjašnjavanjem, koji su obuhvatali teme od nacionalnog značaja koje su prethodno bile predmet široke javne debate i teme vezane za regionalne probleme o kojima ranije uopšte nije bilo raspravljano, autori su potvrdili prvu dodatnu hipotezu da je efekat javne deliberacije veliki u slučaju manje važnih tema ili onih tema koje prethodno nisu bile predmet široke javne debate. U ovim slučajevima uočljiv je znatan porast približavanja jednovršnosti. Međutim, na osnovu datih deliberativnih izjašnjavanja takođe je potvrđena i druga dodatna hipoteza koja podrazumeva da procedura javne deliberacije utiče na postizanje većeg stepena jednovršnosti kod onih osoba koje na refleksivan način pristupaju preispitivanju svojih poredaka preferencija i verovanja. Potvrda ove druge hipoteze je konzistentna sa ranijim nalazima u pogledu deliberativnog izjašnjavanja da javna deliberacija doprinosi refleksivnom preispitivanju sirovih preferencija i prethodnih verovanja. Ekerman (B. Ackerman) i Fiškin (J. S. Fishkin) na sledeći način sumiraju rezultate ispitivanja mogućnosti da javna deliberacija doprinosi približavanju jednovršnosti:

„Postoji li metod koji neka grupa može da koristi kako bi izbegla cikličnost glasanja, a koji dovodi do saglasnosti koja omogućava da suprotstavljene opcije na odgovarajući način budu raspoređene unutar jedne dimenzije vrednosti? Upravo tu deliberacija i diskusija dobijaju značaj u argumentu. Raspravljajući o određenim temama, grupa ne mora da dođe do jasnog izbora politike. Ali ona može razumeti šta je to oko čega postoji neslaganje u meri koja joj omogućava da rasporedi svoje izbore unutar zajedničkog merila vrednovanja. Za ovu mogućnost, koju je i Rajker uočio, deliberativno izjašnjavanje (DP) obezbeđuje empirijski način testiranja predložene hipoteze. Do sada smo koristili pitanja sa rangiranjima (prvi izbor, drugi izbor, treći izbor itd.) u deset deliberativnih izjašnjavanja. Njihova analiza ukazuje da deliberacija povećava stepen strukturiranosti preferencija, njihovu konvergenciju ka zajedničkom merilu procene, pa čak i jedinstvenom rešenju u pogledu izbora politike. Time je utvrđeno postojanje veoma značajne relacije između deliberacije i povećanja procenta uzorka u okviru koga su sve opcije raspoređene unutar jedne dimenzije vrednovanja. Što je veći procenat uzorka, to je manja verovatnoća cikličnosti... To je dovoljno da se minimizira rizik kondorseovske cikličnosti koju

ističe teorija društvenog izbora. Zapravo rizik je mnogo veći ukoliko se u obzir uzmu preferencije koje su zabeležene u vreme popunjavanja prvog upitnika bez mnogo razmišljanja i dodatnih informacija.“ (Ackerman and Fishkin 2004, 58-59)

Pored potvrde doprinosa javne deliberacije za postizanje metasaglasnosti i približavanje jednovršnosti, postavlja se, ipak, pitanje zašto bi se tako lako odustalo od mogućnosti teorijskih rešenja koja idu u istom smeru. Drugim rečima, List je propustio da pokaže da je stav o mogućnosti metasaglasnosti ne samo empirijski, već i normativno adekvatan. Čini se da postoje dva problema koji stoje na putu ovakvog teorijskog rešenja iz perspektive za koju se List zalaže. Prvi se odnosi na to da je domen normativnosti u njegovom gledištu prilično sužen. Jedna šira perspektiva trebalo bi da pokaže koji normativni zahtevi vezani za samu deliberativnu proceduru treba da budu zadovoljeni kako bi se moglo očekivati postizanje metasaglasnosti. Iako deliberativna izjašnjavanja potvrđuju hipotezu o približavanju jednovršnosti, treba imati u vidu da uslovi u kojima se ovi eksperimenti odvijaju ne zadovoljavaju u potpunosti normativne zahteve za proceduru javne deliberacije koji se obično pretpostavljaju u teoriji deliberativne demokratije (karakteristični uslovi jesu uslovi slobode, jednakosti i razložnosti).⁴

Drugi problem vezan je za isuviše usko shvatanje racionalnosti, kao i to što List poput mnoštva drugih autora, ispušta iz vida konkretan mehanizam koji doprinosi transformaciji preferencija, bilo višeg ili nižeg reda. Naime, List racionalnost shvata po modelu koherentnog skupa preferencija, dok s druge strane pretpostavlja da proces javne deliberacije sam po sebi dovodi do napretka ka postizanju saglasnosti. Međutim, ovakvo shvatanje teško može da funkcioniše ukoliko se ne uvede pretpostavka refleksivne racionalnosti, kao mehanizam racionalnog menjanja preferencija. Već sama mogućnost pravljenja razlike između metasaglasnosti i supstantivne saglasnosti, kako su one koncipirane, implicitno podrazumeva da su individue refleksivno racionalne tj. da one same mogu da naprave razliku između ovih dimenzija i revidiraju svoja stanovišta unutar njih. Ovaj propust u Listovom određenju racionalnosti je utoliko čudniji što deliberativna izjašnjavanja predstavljaju dodatnu potvrdu u pogledu pretpostavke refleksivne racionalnosti. Za razliku od klasičnog ispitivanja javnog mnjenja koje se uglavnom odnosi na sirove preferencije, osnovna zamisao deliberativnog izjašnjavanja jeste ispitivanje da li i u kojoj meri javna deliberacija dovodi do formiranja rafiniranih preferencija. Isto tako, deliberativno izjašnjavanje treba da pokaže u kojoj meri ljudi menjaju svoje mišljenje na

4 Za detaljniju diskusiju o normativnim zahtevima vezanim za proceduru javne deliberacije videti: Mladenović 2011.

osnovu informacija koje dobijaju u proceduri javne deliberacije. Drugim rečima, eksperiment deliberativnog izjašnjavanja trebao bi da pokaže da javna deliberacija podstiče kognitivne refleksivne procese koji dovode do transformacije preferencija i revidiranja verovanja u svetlu novih informacija. Fiškin i njegovi saradnici u jednom ranijem tekstu kažu da je „deliberativno izjašnjavanje inovativno sredstvo za ispitivanje i komunikaciju masovnih preferencija, ne onakvih kakve jesu, već onakvih kakve bi bile u svetlu potpunijih informacija i refleksije“ (Luskin, Fishkin and Jowell 2002, 459).

Već su rezultati prvog eksperimenta, koji je sproveden 1994. godine u Mančesteru, u Velikoj Britaniji, sa temom smanjenja stope kriminaliteta, pokazali da zahvaljujući javnoj deliberaciji dolazi do značajne transformacije preferencija, kao i znatnog povećanja stepena informisanosti građana (Luskin, Fishkin and Jowell 2002, 466-476). Na osnovu upoređivanja pre-deliberativnih i postdeliberativnih upitnika ustanovljeno je da je došlo do promene preferencija u pogledu 2/3 podtema vezanih za smanjenje stope kriminaliteta koje su bile sastavni deo upitnika, ali i javne rasprave tokom dvodnevnog trajanja deliberativnog izjašnjavanja. Procenat tačnih odgovora vezanih za opštu informisanost u vezi sa temom rasprave porastao je za 9,7 %, odnosno sa 52 % u predeliberativnom periodu na 61,7 % u postdeliberativnom izjašnjavanju. Ovi rezultati mogu se smatrati potvrdom hipoteze da javna deliberacija podstiče refleksivnu racionalnost individua.

U ovom radu pošli smo od Erouove teoreme mogućnosti koja postavlja značajan problem pred normativnu teoriju demokratije. Naše istraživanje pokazalo je da ovaj problem može biti rešen ukoliko se procedura glasanja dopuni procedurom javne deliberacije. Suštinski doprinos ovakve jedne kompleksnije procedure odlučivanja ogleda se u tome što je na njenim osnovama moguće obezbediti metasaglasnost koja potom obezbeđuje koherentan društveni izbor uz očuvanje ostalih uslova koji garantuju da su sami izbori fer i slobodni. Očigledno, prvenstvena uloga ovog argumenta jeste da se ponudi normativno opravdanje demokratskog odlučivanja, koje je Erouova teorema u velikoj meri dovela u pitanje. Međutim, uprkos značaju ove normativne dimenzije, nastojali smo takođe da ispitamo u kojoj meri se može pronaći empirijska potvrda za postizanje metasaglasnosti na deliberativnim osnovama. Premda postoji određena empirijska potvrda da javna deliberacija doprinosi postizanju metasaglasnosti koja se zasniva na eksperimentima sa deliberativnim izjašnjavanjem, zaključili smo da je potrebno da u budućim istraživanjima normativna i empirijska dimenzija budu dovedene u još bližu vezu kako bi adekvatnije bili testirani dometi deliberativno-demokratskog institucionalnog dizajna.

LITERATURA

- Ackerman, Bruce and James S. Fishkin. 2004. *Deliberation Day*. New Haven and London: Yale University Press.
- Arrow, Kenneth J. 1963. *Social Choice and Individual Values*. New York: John Wiley & Sons.
- Black, Duncan. 1948. „On the Rationale of Group Decision-Making“ *The Journal of Political Economy* 56 (1): 23-34.
- Coleman, Jules and John Ferejohn. 1986. „Democracy and Social Choice“ *Ethics* 97 (1): 6-25.
- List, Christian. 2002. „Two Concepts of Agreement“ *The Good Society* 11 (1): 72-79.
- List, Christian. 2007. „Deliberation and Agreement“, In ed. Rosenberg, Shawn W. *Deliberation, Participation and Democracy: Can the People Govern?* Houndmills and New York: Palgrave Macmillan.
- List, Christian, Luskin, Robert C., Fishkin James S., and Iain McLean. 2006. „Deliberation, Single-Peakedness, and the Possibility of Meaningful Democracy: Evidence from Deliberative Polls“. PSPE working papers, 01-2006. Department of Government, London School of Economics and Political Science, London, UK.
- Luskin, Robert C., Fishkin James S. and Roger Jowell. 2002. „Considered Opinions: Deliberative Polling in Britain“ *British Journal of Political Science* 32 (3): 455-487.
- Mladenović, Ivan. 2011. „Deliberativno rešenje za problem društvenog izbora“ *Filozofija i društvo* 22 (1): 123-142.
- Riker, William H. 1982. *Liberalism Against Populism: A Confrontation between the Theory of Democracy and the Theory of Social Choice*. San Francisco: W. H. Freeman & Co.

SUMMARY

DELIBERATIVE DEMOCRACY AND META-AGREEMENT

The social choice theory presents a significant challenge to democratic theory. Arrow's impossibility theorem shows that it is not possible for some normative conditions – regarding the voting procedure guaranteeing its fairness and that the outcome of voting be coherent – to be satisfied at the same time. This brings into question normative justification of democracy to the degree to which it is based on the voting procedure. The single-peakedness condition was proposed as one of the possible ways to solve the Arrow's problem. In this paper we will explore to what extent the conception of deliberative democracy may contribute to achievement of single-peakedness which subsequently guarantees coherent social choice. In this context we will particularly explore the thesis that public deliberation leads to meta-agreement which might subsequently imply single-peakedness. We approach this thesis by probing its empirical and normative adequacy.

KEY WORDS: social choice theory, deliberative democracy, voting, meta-agreement, deliberative polls